

'Het economisch welzijn is een cultuurgoed'

Over het werk van de katholieke econoom M.J.H. Cobbenhagen (1893-1954) en zijn voorzitterschap van de Nederlandsche Sociologische Vereniging

Arnold Wilts¹

Summary

'Economic welfare is a cultural good'

On the work of the Roman Catholic economist M.J.H. Cobbenhagen (1893-1954) and his chairmanship of the Dutch Sociological Association

The scientific work of the priest and economist M.J.H. Cobbenhagen today is largely forgotten. Yet, the encompassing analysis of problems of modern societies that Cobbenhagen developed during the 1930s and '40s make him an interesting scholar whose work already addressed many of the themes that are currently being discussed as typical to new economic-sociological approaches. Cobbenhagen's long-term chairmanship of the Dutch Sociological Association forms a telling illustration of his commitment to multidisciplinary endeavours. The developments of the 1950s, however, rapidly made his work on the embedded nature of economic developments marginal to academic debates in both economics and sociology. As in economics, the sociological discipline in the Netherlands, so the article argues, established itself by demarcating its intellectual goals in terms of empirical research problems. This entailed the general acceptance of methodological preferences that disallowed the development of a multidisciplinary social science as envisaged by Cobbenhagen.

1. Inleiding

De econoom M.J.H. Cobbenhagen (1893-1954) wordt vooral herinnerd wegens zijn grote betrokkenheid bij de uitbouw van het economisch en sociologisch onderwijs aan de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg vanaf het einde van de jaren twintig. Het wetenschappelijke werk van Cobbenhagen is daarentegen grotendeels in vergetelheid geraakt. Daarmee is echter een originele en buitengewoon interessante bijdrage aan het sociaal-wetenschappelijke denken in Nederland uit het oog verloren. In zijn wetenschappelijke werk stelde Cobbenhagen de maatschappelijke inbedding van economische verschijnselen centraal. Hij deed dat door in zijn analyses van de prijsvorming en in zijn beschrijving van de organisatie van markten economische en sociologische inzichten met elkaar in verbinding te brengen.

Geïnspireerd door de katholieke leer benadrukte Cobbenhagen daarbij vooral de normatieve en ethische aspecten van de economische rationaliteit. Deze thema's van prijsvorming, marktwerking en rationaliteit hebben tegenwoordig een grote actualiteit en gelden als kernpunten van de nieuwe economische sociologie. Het streven van Cobbenhagen naar een omvattende wetenschappelijke verklaring van maatschappelijke en economische verschijnselen wordt in zijn oorspronkelijke discipline, de economie, echter nauwelijks meer herinnerd en in de sociologie vrijwel niet meer waargenomen. Dat is des te opmerkelijker, omdat het werk van Cobbenhagen niet tot theorie beperkt bleef.

Cobbenhagen bracht zijn ideeën over de verhouding tussen economie en sociologie ook in praktijk, onder meer door zijn activiteiten binnen de Nederlandsche Sociologische Vereniging (N.S.V.). Hoewel hoogleraar in de algemene economie volgde Cobbenhagen aan het begin van de jaren veertig W.A. Bongers op als voorzitter van de N.S.V. Dit voorzitterschap gaf uitdrukking aan het breed georiënteerde karakter van de Vereniging, die oorspronkelijk niet als beroepsvereniging van sociologen was opgericht, maar veeleer als ontmoetingsorgaan voor de beoefenaren van de maatschappijwetenschappen in brede zin. De brede, multidisciplinaire benaderingswijze die Cobbenhagen voorstond en die aanvankelijk zo goed paste bij de N.S.V., had de tijd echter tegen. De disciplinair afgegrensde economische wetenschap kwam na 1945 sterk op. Ook de sociologie begon zich vanaf het einde van de jaren veertig als vak te vestigen. Deel van het proces van de vestiging van de sociologie als academische discipline was een versmalling in het lidmaatschap van de vereniging van sociologen, de N.S.V. In de loop van die ontwikkeling lag de prominente betrokkenheid van niet-sociologen bij het reilen en zeilen van de beroepsvereniging van sociologen steeds minder voor de hand.

Tegen deze achtergrond belicht de rol van Cobbenhagen binnen de Vereniging een belangrijke en interessante fase in de ontwikkeling en verzelfstandiging van de sociologie in Nederland. De activiteiten van Cobbenhagen binnen de N.S.V. – en dan vooral de tegenwoordige eigenaardigheid van het feit dat een hoogleraar in de economie voorzitter van de sociologische vereniging kon zijn – laten zien dat de sociologie zich sinds het einde van de jaren veertig als zelfstandige academische discipline heeft gevestigd. Cobbenhagens betrokkenheid bij de N.S.V. in de jaren veertig laat ook zien dat ontwikkelingen in het aanverwante wetenschapsgebied van de economie een belangrijke rol speelden in het proces van academisering van de Nederlandse sociologie. Voor de generatie sociologen van de jaren vijftig werd de economie, zowel voor wat betreft haar maatschappelijke erkenning als wetenschappelijke ontwikkeling, veelal gezien als voorbeeld van een succesvolle sociaal-wetenschappelijke discipline, waar de sociologie juist om die reden duidelijk van moest worden afgegrensd. Die afgrenzing ging gepaard met het algemeen aanvaard raken van inhoudelijke voorstellingen en methodologische voorkeuren die het streven naar een brede en multidisciplinair georiënteerde maatschappijwetenschap al snel een gedateerd en achterhaald karakter gaven. Dat ging in het vakgebied van de economie ten koste van institutionele benaderingen en leidde er in de sociologie toe dat de verklaring van economische verschijnselen vooralsnog aan economen werd overgelaten. Deze stelling wordt in dit artikel toegelicht

aan de hand van een schets van het wetenschappelijke werk en de praktische activiteiten van de econoom Cobbenhagen, met name zijn jarenlange voorzitterschap van de Nederlandsche Sociologische Vereniging.

2. Economie en Hogeschool

Cobbenhagen was afkomstig uit het katholieke milieu van Zuid-Limburg. Hij was in 1893 geboren in Gulpen en had onder meer gestudeerd aan het seminarie in Rolduc. Na zijn priesterwijding in 1917 studeerde hij economie aan de pas opgerichte Nederlandsche Handels-Hogeschool in Rotterdam. In 1927 promoveerde Cobbenhagen in Rotterdam bij Prof. F. de Vries op een proefschrift over de ondernemingsorganisatie. In datzelfde jaar werd hij benoemd als hoogleraar in de algemene leer en geschiedenis van de economie aan de nieuw opgerichte Rooms-katholieke Handels-Hogeschool in Tilburg (R.K.H.H.), de voorloper van de Katholieke Economische Hogeschool en, later, van de Katholieke Universiteit Brabant. Aan de Tilburgse Hogeschool vond Cobbenhagen de omgeving die het hem mogelijk maakte om een op de katholieke leer geïnspireerde vorm van economiebeoefening te ontwikkelen, een manier van denken over economische vraagstukken die een sterk sociologische inslag had.

In zijn wetenschappelijke publicaties in de jaren dertig – die meestal verschenen in het Tilburgse tijdschrift *Maandschrift Economie* – benadrukte Cobbenhagen keer op keer hoezeer economische problemen en maatschappelijke vraagstukken met elkaar verbonden waren. Om tot een realistische economiebeoefening te kunnen komen, diende volgens Cobbenhagen de wezenlijke verbondenheid tussen economisch en maatschappelijk evenwicht ook in de economische theorievorming tot uitdrukking te komen.² Om die reden zocht Cobbenhagen in zijn wetenschappelijke werk vooral de synthese tussen economisch-theoretische inzichten en, anderzijds, inzichten uit andere en aanverwante wetenschapsgebieden. Om die reden ook groeide Cobbenhagen na zijn benoeming aan de R.K.H.H. in 1927 uit tot de dragende figuur van de Tilburgse hogeschool. Vanuit de overtuiging dat hoger onderwijs naast kennisoverdracht vooral gericht zou moeten zijn op het aankweken van verantwoordelijkheidsbesef en gemeenschapszin was Cobbenhagen zeer actief in de organisatie van de hogeschool. Binnen de instelling bepleitte hij voortdurend het belang van het onderwijs in de sociologie en de filosofie naast het onderwijs in de reguliere economische vakken. Cobbenhagen bracht daarmee veel in praktijk van wat de oprichters van de katholieke handelshogeschool voor ogen had gestaan.

Het idee dat moderne ontwikkelingen systematische studie van het economisch leven nodig hadden gemaakt, maar dat die studie tegelijkertijd niet los kon worden gezien van levensbeschouwelijke voorstellingen over economische en maatschappelijke orde lag aan de basis van de oprichting van de Rooms-katholieke Handels-Hogeschool in Tilburg. In de verzuilde verhoudingen in Nederland in de jaren twintig was het ontbreken van katholiek hoger handelsonderwijs door de oprichters van de Tilburgse hogeschool als een belangrijk gemis beschouwd. De oprichting van de hogeschool zou echter moeten waarborgen dat het katho-

lieke gezichtspunt in het onderwijs op het relatief nieuwe terrein van de handelswetenschappen door zou klinken en daarmee ook vertegenwoordigd zou zijn onder de toekomstige leiders van handel en industrie. De oprichters van de R.-K. Hoogeschool verwachtten dat het onderwijs in Tilburg daarom een aanvulling zou kunnen vormen op het onderwijs dat aan de overige instellingen voor hoger handels- of economisch onderwijs, in Rotterdam en Amsterdam, werd aangeboden. Tilburg was in tegenstelling tot de laatste twee steden geen handelsstad, maar bij uitstek een – katholieke – industriestad. Daarmee bood Tilburg volgens de oprichters van de hogeschool een sociaal en cultureel klimaat dat zowel de verwachting omtrent de belangstelling van potentiële studenten rechtvaardigde als het streven naar een eigen, levensbeschouwelijke nadruk in het hoger onderwijs. Op deze manier werd van de oprichting van de handelshogeschool ook een bijdrage verwacht aan de versteviging van de maatschappelijke positie van het katholieke volksdeel.

De katholieke achtergrond van de handelshogeschool in Tilburg vertaalde zich in een onderwijsprogramma dat tot doel had om studenten voor te bereiden op de praktijk van handel en industrie, maar dat daarbij tevens een belangrijke levensbeschouwelijke inslag had. Anders dan in Rotterdam en Amsterdam bijvoorbeeld waren naast vakken zoals staathuishoudkunde en bedrijfsleer in Tilburg vakken zoals ethica en filosofie verplicht. Het katholieke milieu van de Tilburgse hogeschool kwam daarnaast tot uitdrukking in de hoogleraarbenoeming van priesters zoals Cobbenhagen, die de belangrijke leerstoel in de algemene leer en geschiedenis der economie bezette. In die positie was Cobbenhagen binnen de Tilburgse instelling verreweg de invloedrijkste figuur met betrekking tot de inrichting van het onderwijsprogramma. Zijn praktische invloed gebruikte Cobbenhagen vooral om zijn ideeën over een breed georiënteerde economiebeoefening in de opbouw van de studie voor het doctorale examen door te laten klinken.

Aandacht voor de sociologische aspecten van het object van economische studie en voor de filosofische onderbouwing van het bestuderen van economische verschijnselen was voor Cobbenhagen van wezenlijk belang in de opleiding van economen. Economische verschijnselen manifesteerden zich volgens hem altijd in een breder maatschappelijk verband. Zonder inzicht in maatschappelijke organisatie en verandering kon volgens hem daarom slechts eenzijdige kennis over economische verschijnselen worden verkregen. Gebaseerd op fundamentele uitgangspunten van de katholieke sociale leer, stelde Cobbenhagen de moderne samenleving voor als een wijdvertakt en doelgericht maatschappelijk organisme. Er zou volgens hem daarom slechts sprake kunnen zijn van maatschappelijk evenwicht in de ware zin van het woord als het economisch streven op een harmonische manier zou zijn afgestemd op zijn maatschappelijke en culturele omgeving.³ Het inzicht dat economische ontwikkelingen en maatschappelijke verschijnselen op een wezenlijke manier met elkaar waren verbonden, zou volgens Cobbenhagen de kern moeten zijn van de economische theorievorming en om die reden de basis moeten vormen van de opleiding van economen. In het hoger economisch onderwijs zou de sociologie daarom niet mogen ontbreken.

Het belang dat Cobbenhagen hechtte aan de sociologie – in aanvulling en uitbreiding van een strikt economische analyse van maatschappelijke verschijnselen – paste goed in de lokale

cultuur van de katholieke handelshogeschool in Tilburg. Het confessionele karakter van de hogeschool en de levensbeschouwelijke onderbouwing van opvattingen over de inhoud en de maatschappelijke taak van het hoger economisch onderwijs hadden in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog bovendien een grote maatschappelijke betekenis. In een periode die gekenmerkt werd door een ongekende werkloosheid en door hardnekkige crisisproblemen werden het maatschappelijke en het politieke debat overheerst door vragen rondom economische organisatie en maatschappelijke ordening. Het katholieke standpunt was daarbij van groot politiek belang. De R.-K. Staatspartij vormde in de jaren dertig de grootste fractie in de Tweede Kamer en kon daardoor ideeën over een op corporatistische leest geschoeide maatschappelijke ordening politiek kracht bijzetten. Het pleidooi van Cobbenhagen – en dat van zijn Tilburgse collega-hoogleraren zoals C.P.M. Romme en H.A. Kaag – voor een publiek-rechtelijke ordening van het Nederlandse bedrijfsleven en voor een subsidiaire inrichting van het overheidsbeleid kreeg langs deze weg ook een directe praktische betekenis. Op die manier ook waren opvattingen over wetenschappelijke en dan met name economische theorievorming verbonden met rooms-katholieke ideeën over de inrichting van de samenleving.

3. Katholieke leer en economiebeoefening

In 1931 werd de pauselijke Encyciek *Quadragesimo Anno* gepubliceerd. Deze Encyciek had de economische verhoudingen en het herstel van de juiste maatschappelijke ordening in de moderne samenleving tot onderwerp. Tegen de achtergrond van de diepgaande economische problemen van de crisistijd hadden dergelijke maatschappelijke en economische orderingsvraagstukken een buitengewoon grote actualiteit. De Encyciek zocht voor wat betreft die orderingsvraagstukken een middenweg tussen twee uitersten, namelijk het economisch liberalisme en het socialisme die beide tekort zouden schieten als grondslag voor een optimale economische en maatschappelijke ordening. Het liberalisme, aldus *Q. Anno*, had aan het einde van de negentiende eeuw al laten zien geen antwoord te kunnen vinden op problemen van grote werkloosheid en maatschappelijke tweedeling en het socialistische antwoord op dergelijke problemen zou niet minder inhouden dan een vernietiging van de bestaande maatschappelijke orde. Daarentegen werd in de Encyciek een beeld geschetst van een organische maatschappelijke ordening waarin sociale harmonie en economische vooruitgang zouden kunnen zijn gewaarborgd door bedachtzaam overheidsingrijpen in de economie.

Het economisch leven voltrok zich volgens *Q. Anno* volgens economische wetten die bepaalden wat op economisch gebied haalbaar was en die tevens bepaalden met welke middelen economische doelen konden worden bereikt. Volgens de Encyciek stond echter voorop dat economische wetmatigheden zich slechts konden manifesteren in een geordende, evenwichtige samenleving. Economische beslissingen dienden daarom niet slechts te worden genomen met het oog op het welbegrepen eigenbelang, maar dienden ook rekening te houden met het algemene belang van de gemeenschap waarbinnen ze werden getroffen. Om deze reden zou ook de verdeling van welvaart en rijkdom volgens *Quadragesimo Anno* meer in

overeenstemming moeten worden gebracht met het algemeen belang en met de norm van de maatschappelijke rechtvaardigheid. Op basis van dit inzicht zou er volgens de pauselijke zendbrief een manier gevonden kunnen worden om de tegenstelling tussen kapitaal en arbeid te overbruggen en deze meer in overeenstemming te brengen met het natuurlijke, ordenende beginsel in de moderne samenleving, namelijk de hiërarchische maar harmonische rangschikking van de sociale groepen waaruit die samenleving volgens de Encycliek was opgebouwd.

Gepaard aan dergelijke opvattingen over natuurlijke en organische sociaal-economische opbouw, evenwichtige maatschappelijke ordening en een subsidiaire inrichting van het overheidsbeleid ging kritiek op een belangrijk deel van het economisch denken aan het begin van de jaren dertig. Een juiste economische ordening kon volgens *Q. Anno* niet worden overgelaten aan de onbeperkte, vrije concurrentie. Evenmin kon volgens de Encycliek een positieve waardering van een dergelijke concurrentie de grondslag vormen voor goede economische theorievorming. De volgens de Encycliek eenzijdige nadruk in het neoklassieke economisch denken op het belang van de vrije concurrentie had ertoe geleid dat niet meer werd herkend dat zedelijke overwegingen en ethische beginselen bij economische beslissingen een belangrijke rol dienden te spelen.

Deze opvattingen waren een directe inspiratiebron voor Cobbenhagen en klonken duidelijk door in zijn wetenschappelijke werk, met name in zijn bijdragen aan het denken over het ontstaan en de functie van prijzen.⁴ De prijzen van goederen en diensten werden door Cobbenhagen niet zonder meer opgevat als indicatoren van strikt economische verschijnselen die in economische evenwichtswetten zouden zijn te vatten. In de benadering van Cobbenhagen hadden prijzen niet alleen een functie in het realiseren van de economische mogelijkheden die in aanleg in bestaande markten aanwezig waren. In het prijzenstelsel diende vooral ook de samenhang tot uitdrukking te komen tussen het streven naar economische welvaart, culturele ontwikkeling en sociale rechtvaardigheid. Tegen deze achtergrond trachtte Cobbenhagen een begrip te ontwikkelen van de juiste of rechtvaardige prijs, dat wil zeggen een theoretische waardering van een prijzenstelsel dat zowel een juiste afspiegeling zou vormen van de economische betrekkingen in een volkshuishouding als van de noodzakelijke culturele integratie en het maatschappelijk evenwicht in de volksgemeenschap.

Niet elke prijs die op de markt tot stand kwam, was volgens Cobbenhagen een juiste prijs. Er zou slechts van een rechtvaardig prijzenstelsel gesproken kunnen worden als het 'de leden der maatschappij' in staat zou stellen om een maximale welvaart te bereiken 'met inachtname van de noodzakelijke inpassing en ordening van dit algemene economische welvaartsdoel in het geheel der culturele doeleinden'.⁵ Prijzen werden door Cobbenhagen daarom gezien als economische normen en hadden volgens hem om die reden per definitie een ethisch aspect. Hierop greep ook Cobbenhagens kritiek op het neoklassieke denken in de economische wetenschap aan, dat volgens hem juist dit ethische of normatieve aspect van de economische handeling had veronachtzaamd door zich te concentreren op economische rationaliteit en nutsberekening.

Prijsvorming was volgens Cobbenhagen vooral van belang vanwege de coördinerende functie van het prijzenstelsel in het economisch leven. Het begrip coördinatie had voor

hem echter – net zoals bijvoorbeeld de begrippen doelmatigheid en evenwichtigheid – een meeromvattende betekenis dan in gangbare benaderingswijzen in het economisch denken. Zonder doelbewuste leiding zou er volgens Cobbenhagen geen sprake kunnen zijn van een doelmatige coördinatie van economische handelingen zonder welke er op zijn beurt geen harmonische maatschappelijke ordening zou kunnen bestaan. De coördinatie van het sociaal-economisch leven zou volgens Cobbenhagen daarom onder geen beding aan de vrije marktwerking en de ongebonden concurrentie kunnen worden overgelaten. Wanneer het economisch leven niet in goede banen zou worden geleid door het opleggen van beperkingen en grenzen aan de vrije concurrentie en het particulier winstbejag zou er volgens Cobbenhagen onvermijdelijk een onevenwichtige economische ontwikkeling vorm krijgen die bovendien een ongelijke en onrechtvaardige verdeling van de economische welvaart met zich mee zou brengen. Vanwege het organische karakter van de moderne samenleving was volledig gecentraliseerde overheidsleiding echter geen alternatief. De ingewikkelde en gelijktijdige samenhangen tussen alle delen van het sociaal-economisch leven zouden naar hun aard niet vanuit een centraal punt kunnen worden bestuurd zonder het maatschappelijk evenwicht grondig te verstoren.

Cobbenhagens voorkeur voor een omvattende maatschappijwetenschap en zijn inhoudelijke voorstellingen over de maatschappelijke inbedding van economische verschijnselen weerspiegelden enkele fundamentele uitgangspunten van het katholieke denken over ordeningsvraagstukken en sociaal evenwicht. In aanvulling op dat denken zocht Cobbenhagen echter naar een manier om een moderne invulling te geven aan dergelijke ideeën, namelijk door deze te betrekken op wetenschappelijke theorievorming en om te zetten in methodologische uitgangspunten.⁶ Dat kwam vooral tot uitdrukking in zijn verzet tegen kwantitatieve benaderingswijzen, die in hun analytisch reductionisme niet bij een omvattende verklaring van economische verschijnselen zouden passen. Cobbenhagen was vooral kritisch over wiskundige methoden en het toenemende gebruik van mechanistische metaforen in het economisch denken vanaf het begin van de jaren dertig. Die methoden en metaforen – vooral in het kader van de ontwikkeling van wiskundig-statistische economische modellen – gaven volgens Cobbenhagen blijk van een toenemende vervreemding van de natuur. Daardoor zou in de economische theorievorming hoe langer hoe meer het wezenlijke, ordenende beginsel in de samenleving uit het oog worden verloren.⁷

Economische handelingen kregen volgens Cobbenhagen altijd vorm binnen netwerken van afhankelijkheidsrelaties tussen de leden van de volksgemeenschap. Het wezenlijke van de economische handeling kon volgens hem daarom nooit gekend worden in een reductionistische, analytische benadering die alleen het economische en niet het ethische of het culturele aspect van het streven naar welvaart in de beschouwing betrok. In een te sterk analytische economische wetenschap zou de wezenlijke samenhang tussen economisch en maatschappelijk evenwicht niet gekend kunnen worden. Voor het begrijpen en analyseren van economische ontwikkelingen was volgens Cobbenhagen uiteindelijk dan ook meer nodig dan uitsluitend economische theorieën en methoden. De economische wetenschap op zich zou slechts kunnen leiden tot kennis over een aspect van de bestudeerde problematieken.⁸ Om die pro-

blematieken in hun volle betekenis te kunnen beschouwen, dienden economisch-wetenschappelijke inzichten, in Cobbenhagens benadering, te worden verbonden met inzichten uit andere disciplines, met name met inzichten uit de sociologie.

4. Cobbenhagen en de N.S.V.

Cobbenhagen bracht zijn ideeën over de verbondenheid van economie en sociologie ook in praktijk. In 1940 volgde hij W.A. Bongers op als voorzitter van de Nederlandsche Sociologische Vereeniging. Daarmee werd een hoogleraar met als leeropdracht de algemene leer en geschiedenis der economie voorzitter van de sociologische vereniging in Nederland. Bongers, de eerste voorzitter van de Vereeniging, was socioloog en bezette in de juridische faculteit aan de Gemeentelijke Universiteit in Amsterdam de leerstoel sociologie en criminologie. Halverwege de jaren dertig was Bongers daarmee de enige hoogleraar in Nederland met als leeropdracht de sociologie. Anderen, zoals bijvoorbeeld de Amsterdamse professoren S.R. Steinmetz en diens opvolger H.N. ter Veen, speelden weliswaar een belangrijke rol in de ontwikkeling van de sociologie in Nederland, maar waren als hoogleraar aangesteld met een leeropdracht op het terrein van de politieke aardrijkskunde of bijvoorbeeld de sociografie. Dergelijke vakgebieden waren weliswaar niet strikt sociologisch – een erkende sociologische discipline bestond nog niet – maar via het werk van individuele hoogleraren niettemin in de sociologische vereniging vertegenwoordigd.

De aanwezigheid in de N.S.V. van vertegenwoordigers van andere vakgebieden dan de sociologie kwam voort uit de ideeën die aan de oprichting van de Vereeniging ten grondslag lagen. De Nederlandsche Sociologische Vereeniging die in april 1936 op initiatief van Bongers werd opgericht, was in eerste instantie niet bedoeld als beroepsvereniging van sociologen. De N.S.V. was vooral opgericht met als doel een ontmoetingsorgaan te scheppen voor beoefenaars van de maatschappijwetenschappen in brede zin, dat wil zeggen van zowel sociologen als van economen, historici en andere geleerden op het terrein van de sociale wetenschappen. Het breed georiënteerde karakter van de sociologische Vereeniging was vastgelegd in haar statuten en kwam tot uitdrukking in de samenstelling van het eerste bestuur. Daarin hadden naast sociologen en sociografen ook economen, historici en juristen zitting, onder wie Cobbenhagen die direct na de oprichting lid was geworden van het verenigingsbestuur.

Nadat Bongers tijdens de Duitse invasie in Nederland in mei 1940 zelfmoord pleegde, werd de rooms-katholieke priester Cobbenhagen tot voorzitter van de Vereeniging benoemd. Onder het voorzitterschap van Cobbenhagen veranderde er aanvankelijk weinig in het functioneren van de N.S.V. Ledenvergaderingen met aansluitende discussiebijeenkomsten werden sinds 1936 twee keer per jaar georganiseerd en dat bleef ook na het uitbreken van de oorlog het geval. In het najaar van 1940 werd bijvoorbeeld gedebatteerd over eigendomsvraagstukken en tijdens de voorjaarsvergadering van 1942 zou, op voorstel van Cobbenhagen, gesproken worden over de betekenis van causaliteits- en functie-vraagstukken in de sociale wetenschappen. Wegens de oorlogsomstandigheden werden de halfjaarlijkse vergaderingen van de

N.S.V. begin 1942 echter opgeschort. Veel prominente leden van de Vereeniging konden tijdens de bezetting hun werk niet voortzetten. De econoom H. Frijda werd bijvoorbeeld gedeporteerd. Anderen moesten onderduiken of werden geïnterneerd. Zo werd Cobbenhagen als gijzelaar opgesloten in St. Michielsgestel.

Pas na het einde van de Tweede Wereldoorlog, in 1946, werden de bijeenkomsten van de N.S.V. hervat – nog steeds onder het voorzitterschap van Cobbenhagen. De onderwerpen die in de eerste jaren na de bevrijding tijdens de verenigingsbijeenkomsten aan de orde kwamen, betroffen net zoals aan het einde van de jaren dertig bredere thema's, die vanuit verschillende disciplinaire gezichtspunten werden belicht. Niettemin trad in de jaren na de oorlog een verandering op in het karakter van de N.S.V. Het aantal leden nam geleidelijk toe tot ruim driehonderdvijftig aan het begin van de jaren vijftig, maar daaronder waren sociologen steeds sterker vertegenwoordigd. In dezelfde periode veranderde tevens de samenstelling van het verenigingsbestuur dat meer dan voorheen ging bestaan uit louter sociologen. Cobbenhagens aftreden in 1950 als voorzitter van de N.S.V. en zijn opvolging door de cultuursocioloog P.J. Bouman onderstrepen deze verandering in het karakter van de Vereeniging.

Bouman bepleitte in de jaren direct na het einde van de Tweede Wereldoorlog een vorm van sociaal-wetenschappelijke vakbeoefening die, hoewel niet geïnspireerd op de katholieke leer, in veel punten overeenkwam met die van Cobbenhagen. Volgens Bouman was het zo dat economische, politieke en sociale verschijnselen elkaar halverwege de twintigste eeuw steeds meer beïnvloedden waardoor een te zeer van de volle werkelijkheid abstraherende economische wetenschap het gevaar liep vervreemd te raken van de empirische problemen die ze diende te verklaren. Net zoals volgens Cobbenhagen was deze observatie volgens Bouman van het grootste belang voor de inrichting van het hoger onderwijs op het terrein van de maatschappijwetenschappen. Het openbare leven in Nederland bevond zich volgens hem namelijk in een overgangsfase naar wat hij noemde een laatkapitalistische maatschappelijke ordening waarin economische en sociale problemen steeds nauwer met elkaar verbonden raakten. Omdat de waarde van de wetenschappelijke kennisvorming vooral besloten zou liggen in haar praktische toepassing, hadden zulke ingrijpende maatschappelijke veranderingen een directe relevantie voor de economische en de sociologische theorievorming. Tevens zouden deze veranderingen volgens Bouman aanleiding moeten zijn om de opleiding waarin nieuwe generaties economen en sociologen werden gevormd, op een brede en bij voorkeur multidisciplinaire grondslag te organiseren.

Het inrichten van een breed georiënteerd studieprogramma zoals dat in de jaren dertig voortdurend door de econoom Cobbenhagen en in de jaren na de oorlog door de socioloog Bouman werd bepleit, was echter niet zonder meer mogelijk. Het Academisch Statuut schreef sinds het einde van de jaren dertig voor uit welke vakken het kandidaats- en doctoraalexamen in de economie zouden moeten bestaan. Voor een uitbreiding van het sociologisch onderwijs in het kader van de opleiding tot econoom bestond in de jaren veertig en vijftig daarom – ten opzichte van eerdere jaren – minder ruimte. Aan het begin van de jaren vijftig hadden ideeën over een brede sociaal-wetenschappelijke economiebeoefening bovendien niet langer meer het draagvlak dat ze in de jaren dertig hadden gehad. Institutionele vragen en filosofische

kwesties werden in het onderwijs in de economie steeds meer en steeds duidelijker onderscheiden van vraagstukken van economische theorie en methoden. Deze ontwikkeling maakte deel uit van de voortgaande verzelfstandiging van de economische wetenschap in Nederland en had daarnaast gevolg voor de manier waarop andere deelgebieden van de maatschappijwetenschappen, met name de sociologie, academisch werden georganiseerd.

5. Afgrenzing en academische vestiging

De sociologie vond in 1950 door een wijziging van het Academisch Statuut wettelijke erkenning als zelfstandige studierichting. In 1921 was sociologie als onderdeel van de studie in de aardrijkskunde opgenomen in het Academisch Statuut. In de jaren dertig kon daarom nog geen afzonderlijke studie in de sociologie gevolgd worden. In 1950 werd de inhoud van het kandidaats- en doctoraalexamen in de sociale wetenschappen echter formeel geregeld. Daarmee werd de mogelijkheid geschapen om ten behoeve van de studie in de sociale wetenschappen verenigde faculteiten in te stellen tussen die van rechtsgeleerdheid, letteren en wijsbegeerte en, eventueel, economie. Twee jaar eerder, in 1948, was aan de Gemeentelijke Universiteit in Amsterdam bovendien de eerste zelfstandige faculteit voor de sociale wetenschappen ingesteld. Aan de Katholieke Economische Hogeschool in Tilburg werd in deze periode de afdeling sociale wetenschappen versterkt en organisatorisch duidelijker van de economische afdeling afgebakend – een ontwikkeling die vooral na het overlijden van Cobbenhagen in 1954 vorm kreeg.

In de loop van de jaren vijftig begon ook de sociologie zich daarmee als zelfstandige en erkende academische discipline in Nederland te vestigen. Dat proces van academisering ging gepaard met de ontwikkeling van nieuwe inhoudelijke ideeën over de verklaringskracht van de sociologische theorie en met nieuwe voorstellingen over de methoden die aan het empirisch sociologisch onderzoek ten grondslag zouden moeten liggen. Die ontwikkeling wordt vooral geïllustreerd door de opkomst in de loop van de jaren vijftig van de stroming die als moderne sociologie bekend is komen te staan. Deze manier van vakbeoefening werd vertegenwoordigd door sociologen zoals C.J. Lammers en J.A.A. van Doorn, die een verklarende en pragmatische sociologiebeoefening voorstonden en zich om die reden afzetten tegen sociografische en cultuursociologische denktradities.⁹ Volgens deze nieuwe generatie van sociologen zou de sociologie vooral gekenmerkt moeten zijn door een oriëntatie op praktische problemen en empirische onderzoeksmethoden. Langs die weg zou de sociologie – net zoals de economie – de wetenschappelijke deskundigheid en onafhankelijkheid kunnen bereiken die als basis zouden kunnen dienen voor de nieuwe vormen van maatschappelijk beheer en sociaal beleid die na de oorlog nodig waren. Het sociologisch onderzoek in Nederland werd op die manier vanaf het begin van de jaren vijftig sterk beïnvloed door het streven om een beleidsrelevante sociologie te ontwikkelen die, deels naar analogie van de economische wetenschap, vooral in haar empirische en methodologische oriëntatie een vergelijkbare aanspraak op wetenschappelijke erkenning zou kunnen maken.

Tegen deze achtergrond van ontwikkelingen in het sociologisch denken vonden er in de jaren na de oorlog belangrijke veranderingen plaats in de academische organisatie van het vakgebied van de Nederlandse sociologie. Het aantal studenten in sociaal-wetenschappelijke of sociologische studierichtingen nam in de loop van de jaren vijftig sterk toe. Ook het aantal sociologische tijdschriften dat in Nederland werd uitgegeven, werd uitgebreid. Naast het al langer bestaande *Mens & Maatschappij* werd in 1953 de *Sociologische Gids* opgericht, die nieuwe publicatiemogelijkheden bood voor de empirische sociologiebeoefening van de jaren vijftig. Daarnaast werd in 1957 – in Tilburg – het tijdschrift *Sociale Wetenschappen* opgericht. De veranderingen in de academische organisatie van de Nederlandse sociologie maakten zich ook bemerkbaar in nieuwe hoogleraarsbenoemingen. Gaandeweg werden sociologen benoemd die na het einde van de Tweede Wereldoorlog waren gepromoveerd – en daarmee in heel andere omstandigheden waren opgeleid dan de sociologen die zich in de jaren dertig hadden gekwalificeerd voor een academische loopbaan. Als bijgaand verschijnsel van dit proces van disciplinaire vestiging kregen opvattingen over de verbondenheid tussen economie en sociologie steeds minder praktische betekenis.

De naoorlogse professionalisering van het werk in de disciplines van de economie en de sociologie ging aldus gepaard met de vrijwel algehele aanvaarding van methodologische opvattingen die een vorm van vakbeoefening zoals Cobbenhagen die voorstond in snel tempo onmogelijk maakten. Pogingen om de economische en sociologische aspecten van maatschappelijke verschijnselen empirisch te onderzoeken, leidden economen en sociologen ertoe het onderscheidende karakter van de eigen discipline te benadrukken en dat ging ten koste van benaderingswijzen die de verbinding tussen de verschillende sociaal-wetenschappelijke vakgebieden centraal stelden. Cobbenhagens pleidooi voor een omvattende analyse van economische verschijnselen en de expliciete onderbouwing van dat pleidooi met behulp van confessionele ideeën over maatschappelijke ordening raakten in die ontwikkeling onvermijdelijk gedateerd en achterhaald.

6. Slot

In de inleiding van dit artikel werd opgemerkt dat met het wetenschappelijke werk van de econoom M.J.H. Cobbenhagen een originele en zeer interessante bijdrage aan het sociaal-wetenschappelijke denken in Nederland uit het oog is verloren. Cobbenhagen stond een geïntegreerde en multidisciplinaire maatschappijwetenschap voor en het was die voorkeur die overeenkwam met de voorstellingen die aan de oprichting van de Nederlandsche Sociologische Vereeniging ten grondslag lagen. Dat verklaart ook waarom Cobbenhagen ondanks zijn aanstelling als hoogleraar in de economie voorzitter kon worden van de N.S.V. Het werk van Cobbenhagen is daarmee illustratief voor enkele fundamentele veranderingen die zich sinds het begin van de jaren dertig in Nederland op sociaal-wetenschappelijk gebied hebben voorgedaan.

In dit artikel werd daarom betoogd dat de historische eigenaardigheid van het voorzitterschap van de N.S.V. van de econoom Cobbenhagen een sociologische betekenis heeft. Die

eigenaardigheid namelijk laat twee aspecten zien van de dynamiek in de academische vestiging van de Nederlandse sociologie. In de eerste plaats vond de academische verzelfstandiging van de sociologie in Nederland plaats in een periode waarin het vakgebied van de economie in veel opzichten al gevestigd was en daardoor voor de naoorlogse generatie van sociologen tot een voorbeeld kon worden van een succesvolle sociaal-wetenschappelijke discipline. In de tweede plaats was de vestiging van de sociologie als academische discipline deels het resultaat van een proces van wederzijdse afgrenzing en empirische arbeidsdeling tussen economie en sociologie. Die ontwikkeling heeft een verregaande specialisatie in het economisch en sociologisch denken mogelijk gemaakt, maar heeft ook geleid tot een grote intellectuele afstand tussen beide disciplines.

Een nieuwe verbinding tussen sociologische en economische benaderingswijzen wordt nu veelal voorgesteld als nodig om de disciplinaire verenging in de sociale wetenschappen te doorbreken. In het licht van huidige discussies over de vraag naar de theoretische relevantie van nieuwe benaderingen op het terrein van de economische sociologie heeft het werk van Cobbenhagen daarom een onverwachte actualiteit als voorbeeld van een poging om de disciplinaire grenzen tussen beide vakgebieden te overstijgen.

Noten

1. Arnold Wilts is als post-doc verbonden aan de Amsterdamse School voor Sociaal-wetenschappelijk Onderzoek, Oude Hoogstraat 24, 1012 CE Amsterdam. E-mail: wilts@psc.w.uva.nl. Dank geldt Jaap Dronkers en de redactie van dit tijdschrift voor opmerkingen en commentaar.
2. Theoretische hulpbronnen voor zijn benadering vond Cobbenhagen vooral bij de klassieke economie en bij de scholastieke wijsbegeerte (zie bijvoorbeeld Cobbenhagen, 1933: 6-7). Zie ook Wilts (1997) over de economiebeoefening van Cobbenhagen, Smulders (1987) en Kolnaar & Meulendijks (1995) over de verhouding tussen economie en ethiek in het wetenschappelijke werk van Cobbenhagen, Dullaart (1984) voor een uitgebreide bespreking van de positie van Cobbenhagen in het economisch denken in Nederland in de jaren twintig en dertig en Albregts (1954) over het werk van Cobbenhagen en diens maatschappelijke betrokkenheid.
3. Cobbenhagen (1943). Vergelijk Cobbenhagen (1939: 541-542) over de 'synthese van gebondenheid en vrijheid' in een harmonisch geordende samenleving; en Cobbenhagen (1943: 395) over de noodzakelijkheid om in de economische theorievorming uit te gaan van een 'realistisch opgesteld normatief ordebegrip'.
4. Zie bijvoorbeeld Cobbenhagen (1936: 509) over wetenschappelijke economiebeoefening volgens *Q. Anno*; Cobbenhagen (1937a: 292) over het belang in de geordende maatschappij volgens *Q. Anno* van de studie van de prijsvorming door 'in het theoretisch onderzoek geschoolde economen'; Cobbenhagen (1938a: 281 ff.) over de werkelijkheid 'achter de uiterlijk waarneembare verschijnselen'; en Cobbenhagen (1938b: 1) over de 'sociale rechtvaardigheid en de sociale liefde' die in *Q. Anno* werden omschreven als grondslagen voor de maatschappelijke ordening en die daarom naast economische doelmatigheid aandachtspunt in de wetenschappelijke economiebeoefening zouden moeten zijn. Vergelijk in dit verband ook Cobbenhagen (1935: 85) over de nauwe verwantschap tussen 'ordening en leiding'; en Cobbenhagen (1937b: 287-288) over het culturele belang van een doelmatige economische overheidspolitiek.
5. Cobbenhagen (1936: 622): een rechtvaardig prijsstelsel zou een waarborg zijn voor de 'noodzakelijke inpassing en ordening' van het economisch streven in maatschappelijke ontwikkeling en vooruitgang; vergelijk ook Cobbenhagen (1938a: 288) over 'het dienende en dus ondergeschikte karakter van het economische' in het maatschappelijke evenwicht; en Cobbenhagen (1937c: 579) over de tekortkomingen in dit verband van de neo-klassieke economie.
6. Vergelijk Cobbenhagen (1933: 19) over enerzijds het logische of analytische onderscheid en anderzijds

- de werkelijke of praktische verbondenheid tussen economie en ethiek; Cobbenhagen (1938c: 179) over de belangrijke rol in de economische theorievorming van 'de critische, meer receptieve en op synthese gerichte denkers'; Cobbenhagen (1937a: 289) over de vraag of er in de 'realiteit economische wettelijkheden bestaan of niet'; Cobbenhagen (1937c: 582) over het kunstmatige karakter van een te analytische beschouwingswijze in het economisch denken; en Cobbenhagen (1938a: 282) over verstaan en observeren in de economische analyse.
7. Cobbenhagen stond kritisch tegenover het toenemende gebruik van de wiskunde in het economisch onderzoek. Vergelijk daarover Cobbenhagen (1940 en 1943: 411). Zie ook Cobbenhagen (1937c: 582) over het verschil tussen de realistische economiebeoefening en de wiskundige representatie van de economische werkelijkheid; en Cobbenhagen (1938a: 291) over het verkeerde gebruik van 'mechanische begrippen' in het economisch denken.
 8. Vergelijk Cobbenhagen (1938a: 280) over de 'zeer sterk vertakte, onderlinge samenhang' in het economisch leven. Volgens Cobbenhagen bestond er in de economische handeling iets wezenlijks dat nooit door observatie van oorzakelijke relaties tussen economische entiteiten kon worden begrepen. Vergelijk Cobbenhagen (1937d: 436) over de 'technificering der beeldspraak' in het economisch denken; en Cobbenhagen (1938a: 291) over het onvermogen van de 'statische evenwichtseconomie' om de economische werkelijkheid te verklaren. Vergelijk ook het artikel van Cobbenhagen uit 1932 in Cobbenhagen (1945: 27) en bijvoorbeeld Cobbenhagen (1939: 551-552) over de 'levensecenheid' en de noodzakelijke 'harmonie' in de veelheid van doeleinden die kunnen worden nagestreefd.
 9. Zie Gastelaars (1985) over 'denkstijlen' in de Nederlandse sociologie, Van El (te verschijnen) over schoolvorming in de Nederlandse sociologie in latere jaren en Van Heerikhuizen (1978) en Bijleveld (1996) over de ontwikkeling van de N.S.V. naar een beroepsvereniging van sociologen. Vergelijk ook Bouman (1948) over diens opvattingen over de inrichting van het hoger onderwijs in de sociale wetenschappen.

Literatuur

- Albregts, A.H.M. (1954). Prof. dr. M.J.H. Cobbenhagen als econoom. *Maandschrift Economie*, 18, 358-371.
- Bijleveld, G. (1996). *Geleerd genootschap of beroepsvereniging?: Nederlandse sociologen en antropologen 60 Jaar verenigd*. Roosendaal: N.V.M.C.
- Bouman, P.J. (1948). Economisch hoger onderwijs in een tijdperk van structuurveranderingen. *De Economist*, 96, 725-741.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1933). Economische wetmatigheid, economische mogelijkheid en zedelijke eisen. *De Economist*, 82, 3-19.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1935). De ondernemersfiguur in de theoretische economie. *Maandschrift Economie*, 1, 78-85.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1936). Beschouwingen over den prijs I-V. *Maandschrift Economie*, 1, 23-30, 142-149, 338-346, 505-516, 613-622.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1937a). De economische mengvorm of tussenvorm. *Maandschrift Economie*, 2, 288-301.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1937b). Volkshuishouding of wereldhuishouding? *Maandschrift Economie*, 1, 281-289.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1937c). Productie en verdeling. *Maandschrift Economie*, 2, 577-584.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1937d). Techniek en cultuur. *Maandschrift Economie*, 2, 427-433.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1938a). Enkele beschouwingen over samenhang en evenwicht in het economisch leven. *Maandschrift Economie*, 3, 270-295.

- Cobbenhagen, M.J.H. (1938b). Economische karaktertrekken der geordende maatschappij I-II. *Maandschrift Economie*, 4, 1-6, 53-60.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1938c). Nieuwe stromingen van realisme in de theoretische economie. *Maandschrift Economie*, 3, 178-185.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1939). Duurzaam economisch herstel alleen mogelijk door ordening in productie en handel. *Maandschrift Economie*, 4, 539-564.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1940). Over nieuwe opvattingen in de theoretische economie. *Maandschrift Economie*, 5, 593-614.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1943). De economische orde. *Maandschrift Economie*, 8, 393-421.
- Cobbenhagen, M.J.H. (1945). *De Tilburgse hogeschoolgemeenschap, Verzamelde opstellen en voordrachten over wetenschapsbeoefening, economisch hoger onderwijs en academische levensstijl*. Tilburg: Bergmans.
- Dullaart, M.H.J. (1984). *Regeling of vrijheid, Nederlands economisch denken tussen de wereldoorlogen*. Proefschrift, Erasmus Universiteit Rotterdam.
- El, C.G. van (te verschijnen). *Figuraties en verklaringen*. Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- Gastelaars, M. (1985). *Een geregeld leven, Sociologie en sociale politiek in Nederland 1925-1968*. Amsterdam: S.U.A.
- Heerikhuizen, B. van (1978). Sociologie als specialisme, sociologie als generalisme. Over de eerste jaren van de 'Nederlandsche Sociologische Vereniging'. In F. Bovenkerk e.a. (Red.), *Toen en thans, De sociale wetenschappen in de jaren dertig en nu* (pp. 119-131). Baarn: Ambo.
- Kolnaar, A.H.J.J. & Meulendijks, P.J.F.G. (1995). De priester-econoom Cobbenhagen. *Maandschrift Economie*, 59, 342-369.
- Smulders, A.A.J. (1987). Cobbenhagen en de waardevrijheidsdiscussie. In A.J. Vermaat, J.J. Klant, J.R. Zuidema (Red.), *Van liberalisten tot instrumentalisten, Anderhalve eeuw economisch denken in Nederland* (pp. 183-204). Leiden en Antwerpen: Stenfert Kroese.
- Wilts, A.S. (1997). *Economie als maatschappijwetenschap, Een sociologische geschiedenis van de economische wetenschap in Nederland (ca.1930-1960)*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.